

IRODALOM

Dr. Pekár Károly: A philosophia története, az emberi gondolkodás története. Budapest, Athenæum. Ára füzve 6, kötve 7 K.

— Szerző jogos önvédelme Székely Györggyel szemben. —

Nem szeretem a polemiát. Csöndes ember vagyok. Most sem szólnék bele a csunya lármájú életharczba, az életverseny önző hangokból álló kellemetlen zsvájába. Nem szólnék bele, ha csak a magam dolgáról volna szó. Hadd vigye a manó. Lesz a hogy lesz. De édes magyarok, itt nem csak erről van szó, hanem egy kiadótársulat ritka áldozatkészségéről, a kik bizonyára alaposan megnézették, mire fordítják áldozatkészségüket és éppenséggel nem rohantak bele a dologba Hübele Balázs módjára. No nem, nagyon is tapasztaltam. Hisz a legnagyobb erőfeszítésekbe került a munka kiadása.

De hát a nevem mégis rá került a címlapra és én bocsánatot kérek Székely György uramtól mindenekelőtt, hogy *élek*, hogy *vagyok* és *gondolkozom*. Hogyan is lehetnek valakinek eredeti gondolatai, hogyan is mer valaki eredeti philosophiatörténetet írni, mikor Székely úr az egyedül üdvözítő németből való fordítást tartja helyesnek. Oh Zeller, az Zeller! Oh Falckenberg, az Falckenberg! Bocsássák meg, ha így fejezem ki magamat. Rögtön hozzáteszem, hogy Zeller érdemei elévülhetetlenek (216. l.), hogy Falckenberg philosophiatörténete igen hasznavehető (V.), mindazonáltal a tekintély túlságos tisztelete még akkor is nagy baj, ha akár Aristotelesről van szó, kitől pedig ma is tanulhatunk több mint két ezredév után.

Bocsánatot kérek Székely György úrtól, hogy vagyok és gondolkozom, de még bocsánatot kérek azért is, ha nemcsak mint philosophiával foglalkozó ember, hanem mint a ki sokat foglalkozik psychológiával azt a kellően motivált ítéletet merem kimondani, hogy

Székely György a *lehető legrosszabb indulatú* ismertetést írta a kérdéses philosophiatörténetről, az emberi gondolkodás történetéről.

De egyben hozzáteszem, hogy még így sem mutatott ki *egy pozitív tévedést sem*. Nem mondom, hogy ilyesmi nincs, magam tudom nagyon jól, hogy van s egyet-mást majd fel is akarok sorolni, de Székely György egyet sem mutatott ki. Annál kevésbbé lehet csodálkozni, hogy a jó oldalait sem vette észre.

A psychologus előtt ez természetes is. Ha valaki ellenséges indulatból ír ismertetést, mindjárt az elején kimondja, hogy ellensége minden ilyenféle kompendiumoknak (M. Pæd., 568. l.), s így ennek

a munkának is, hogy vegye az észre a tévedéseket és a jó oldalakat! Csakhogy minek ismerteti akkor azt, a' minek ellensége? — Itt a rossz indulat.

Az indulat pedig sajátosán megzavarja képzetkapcsolásaink rendes menetét. Minden psychologus tudja, hogy az indulat hatása alatt nem folynak tovább a képzetkapcsolások a régi rendben. Ellenkezőleg az indulat lesz a vezető s egész gondolkodásunkat rabszíjra röpti, a merre neki tetszik. Shakespere adott erre szép példákat a drámai művészetben. Nagy tragédiái megannyi psychologiai képek. A philosophia történetében szépen fejtegette az érzés hatása alatt ennyire módosult képzetkapcsolásokat Schleiermacher, mikor a vallásos érzésről szól. Az érzés az elsődleges, az érzés megvan s e függés-érzés kifejezésére keresünk aztán képeket, szavakat, így jön létre az érzés képes kifejezése, szimbolikája (Pekár: Philosophiatört., 201. l.; erről sem igen szólnak a régebbi kompendiumok). Székely úr ismertetésének is ez az esete. Maga mondja, hogy ellensége az ily kompendiumoknak. Ez az ellenséges indulat forrt benne, s ilyen és ilyen szavakat talált, de ezek szükségképpen sem tévedést nem mutathattak ki, sem jó tulajdonságokat, mert hiszen csak az indulat, az ellenséges érzés képzetkifejeződései voltak, mintegy »képzetkivirágzása az erjedő indulatnak«, akár a bor virága.

Az indulatot kifejező, színező ily képzetkapcsolások afféle habjátékai a sötéten hömpölygő hullámtarajoknak, nem nyugodt elme igazságai. Mert az igazsághoz nyugalom kell, a lélek teljes nyugalma, a mint megmondta ezt már annyi bölcselet.

A Székely úr eljárásával sohasem lehet positiv igazságokhoz jutni. A szenvedély gondolatvilága valami egészen más, mint a rendes, nyugodt elmeállapot gondolatvilága. A szenvedély, az indulat gondolatvilága valami furcsán domború lencse sajátos torzításaiban mutat mindent.

Ennyit a kérdéses ismertetés psychologiai magyarázataul.

Most nézzük főbb kifogásait és aztán hogy mi mindent nem vett egyáltalán észre.

Mindenekelőtt nagy szavakat vet oda az olvasónak, Zeller-ből olvassa rá, hogy a philosophiatörténetben legyen meg a *psychologiai*, a *tudományos* és a *kulturhistoriai pragmatismus*. És azt hiszi, hogy nagy szavakat mondott ezzel. Hisz ezek nélkül egyáltalán lehetetlen az emberi gondolkodás történetének megírására gondolni!

Mert mit jelent e, részben még német köntösű három kifejezés, melyet jó magyarul is meglehet ám mondani. Azt jelentik, hogy az emberi gondolkodás, az emberi gondolattermékek történetében külön kell e gondolattermékek létrehozó okait nyomoznunk 1: az illető nagy

elme lélektani sajátosságaiban, 2. az előző illetén tudományos, philosophiai elméletekben, felfogásokban és 3. az általános művelődéstörténelem adataiban, mint például a pessimismus philosophiájánál szépen kimutathatók e különféle okok Schopenhauer lelki világában, az általános philosophiai felfogás fejlődésében és a művelődéstörténelemben, viszont magának a pessimismus philosophiai iskolájának is igen érdekes «művelődéstörténetbeli fontossága», hatása van (Pekár: Philosophia-tört., 206. lap. Erről sem igen szóltak az eddigi kompendiumok.) stb. Hiszen az egyes gondolattermékeket így determináló okok kutatása nélkül, ily oknyomozás nélkül az emberi gondolkodás története el sem képzelhető. Vagy nálunk nem vette ezt észre, hiszen minden eddigi kompendiumnál, úgy a Schwegler-, mint a Falckenberg-félenél intensivebb módon törekedtünk erre, mikor a fejlődés menetének amott sok hiányzó láncszemét, missing link-jét legalább iparkodtunk beleilleszteni a fejlődés egész képébe. A pessimismus említett iskolája mellett magának a fejlődésphilosophiának tárgyalása is e tekintetben találó például hozható fel. De Sz. ezt sem vette észre, mint sok mindent. No, de azokról a dolgokról, melyeket nem vett észre, majd azután szólunk. Csak tartsunk rendet. Most a «kifogásait» vesszük sorra, az ő sajátos fölényével, az indulat fölényével odavetett kifogásait, mert tévedéseket nem tudott kimutatni.

A fő kifogása a fejlődés oknyomozása után, melyet ő nem tart elegendőnek e munkában, de egyik eddigi kompendium sem valósította meg ezt ennyire is, Schwegler éppen nem, Falckenberg sem, sokkal inkább Höfding, sem a francia Brothier, Penjon, Fouillée, melyek itt fekszenek íróasztalomon, s mondom a fejlődés ez oknyomozásának kifogásolása után a jellemzés ellen van nagyobb kifogása Székelynek.

A jellemzésről egyszerűen azt mondja, hogy csak a «technikus terminusok rubrikájából állanak csupán» (M. Pæd., 571. lap), merő rubrikázás. A legrosszabb akaratú megjegyzések egyike, a melyet minden philosophiatörténeti kompendiumra, a hol szük helyen kell határozott jellemzést adni, rá lehet vágni. És egyáltalán lehet-e terminus technikusok nélkül jellemezni? Bizonyára nem.

Hogy azomban jellemzéseim nem merő rubrikázások s hogy az ilyesmitől óvakodtam az előszóban is kimondott szánt-szándékossággal leginkább, erre nézve először is idézem az előszót:

«Mindennek föltörekvésem volt a világosság, hogy megérthesse a különböző gondolatokat, elméleteket úgy a nagy közönség, mint az egyetemeket hallgató ifjuság is. Azért tartózkodtam nem egy közkezen forgó német munka szellemétől, melyek sokszor bizony annyi elvont fogalmat halmoznak körmondatokba, hogy a szakembert is pillanatra zavarba hozzák mind e fogalomhalmaz pozitív értelme iránt.»

Hogy ez így van, arra a legjobb példa, hogy mennyire világosabb például Kant gondolatainak előadása Höffdingben, mint pl. Schweglerben. Siettek is a németek Höffdinget lefordítani (de Székely úr, úgy látszik, még sem ismeri).

Hogy jellemző példát mondjak, taláломra felütöm Schweglert (57. l.). A lap közepén csak másfél sorban e terminus technikusokat találok: *empirische Subjektivität, absolute Subjektivität, ideale Subjektivität*. No hát az ilyesmi, ez a rubrikázás. Ezt sohasem szerettem a különben hasznavehető Schweglerben s ép ettől óvakodtam kimondott szándékkal tőlem telhetőleg. Ilyesmit a legrosszabb akarattal sem talál Sz. nálam. Az egyetlen Kant-utáni «subjectiv-idealista» ilyen elnevezés, de itt ez elnevezés ép formailag jellemzi e merész metaphysikusokat. Egyéb helyen őket is a romantikus kor metaphysikusainak nevezem sokkal kézzelfoghatóbb névvel. De ilyen példát Székely nem is talált.

A mi példákat Székely hoz fel, egytől-egyig most is helyeseknek tartom s éppen nem mondhatja ezeket rubrikázásnak a nyugodt ítéletű ember. Hogy Berkeley Hume előkészítője, hogy Hume mint nemzetgazda Adam Smith-nak elődje, no már engedelmet, édes Székely uram, de ez csak nem rubrikázás, hiszen ezek *fejlődésbeli tények*, a miket az előbbi lapokon éppen Ön követel. Hogyan lehet fejlődésbeli összefüggést követelni s aztán az ily fejlődésbeli tényeket rubrikázásnak mondani!!

Még egy kifogása van Sz.-nek a jellemzés ellen. A jellemzés «sajátságos» (M. Pæd., 572. l.). Hát melyik jellemzés nem sajátosságos? Nehéz megőrizni a komolyságot, ha az ember látja, hogy jellemzés helyett az életrajzi részletekből idéz Sokratesről, Philoról és másokról. A kérdéses philosophiatörténet beosztása ugyanis olyan, hogy minden nagyobb egyéniségnél először jönnek némi életrajzi adatok, de csak az illető philosophiai munkásságának megértéséhez szükségesek vagy jellemzők, ép a mit Sz. pszichologiai pragmatismus czímén követel; azután jön műveinek ismertetése, azután gondolatainak, rendszerének ismertetése s legvégül *összefoglaló jellemzés*, mely egyszersmind az illetőnek helyét kijelöli az emberi gondolkodás történetében. Nos ebben is eltértem az eddigi kompendiumoktól, melyek ilyesmit nem adnak. Ez összefoglaló jellemzés, mely az illető helyét is kijelöli az emberi gondolkodás történetében, úgy véltem, ez visszhangzani fog tovább az olvasó, különösen az egyetemi hallgató fejében, ha a könyvet letette. Ez tehát főleg pædagogiai czállal történt s például Szlávik tanár úr ezeknek hasznavehetőségét nagyon kiemelte ép a főiskolai oktatás szempontjából.

Sz. ezeket észre sem vette, hanem fogta magát s jellemzésül,

mint jellemzést és pedig mint «sajátos jellemzés»-t életrajzi részleteket idézett. No hát ez a rosszakarát. De még így is minden idézetét aláírom most is. Csakhogy *nem jellemzés, hanem csak életrajzi jellemző adat*, hogy Kant oly kimérten élt, mint a toronyóra, hogy Descartes szűkmellű volt, hogy Sokrates visszataszító, szilén külsejű volt, stb. Hiszen például Sokratesnek közmondásosan nem szép megjelenése pszichológiai alapja lehetett roppant nagy philosophiai szerénységének. Sz. pár oldallal előbb követeli ezt a *pszichológiai pragmatismust* s most itt *szinte pellengérré akarja állítani az ily jellemző életrajzi adatokat*. Micsoda eljárás ez?

Hogy Giordano Brunóban a renaissance buja gondolatárja forrt, ez megint *művelődéstörténelmi pragmatismus*, a mit szintén pár oldallal előbb követel Sz. s most pellengérré akarja állítani ép az ily adatot. Hol itt a következetesség? Hol itt a nyugodt ítéleterő összhangja, hiszen az igazság legjobb kritériuma ép az, hogy *a miben ellenmondás van, az nem igaz*. Az oly bírálát, a mely önmagának többszörösen ellentmond, mily igazságokat tartalmazhat?

Vagy talán a kifejezéseket hibáztatja az ilyenekben: Giordano Brunóban a renaissance buja gondolatárja forrt; Verulami Bacon, e legnagyobb fokban önző, elvből opportunist, *visszataszító* jellem... mind a két hibáztatott szót pedig csakugyan szó szerint értve helyén állónak kell tartanunk, mert a renaissance embereinek agyveleje sokkal termékenyebb volt új gondolatokban, mint az előző koré, s Bacon, mint emberi jellem, határozottan visszataszító. Qui bene distinguit, bene docet.

Azt hiszem, elég részletesen figyelembe vettük Sz. kifogásait most nézzük az érem másik oldalát: mi mindent nem vett észre egyáltalán?

Nem vette észre mindenekeelőtt, hogy e kompendium miben különbözik a többi közkézen forgó kompendiumoktól? Hogy is vehette volna észre, mikor «ellensége minden kompendiumnak». De akkor mért ismertet kompendiumot? hogy vállalkozhatik olyannak ismertetésére, a mivel szemben már előre ellenséges az álláspontja? Visszatérve tehát, nem vette észre, hogy míg a német kompendiumok *németesen egyoldaltaluk*, a francia kompendiumok *francia irányban egyoldaltaluk*; stb., addig e kompendiumra a legnagyobb rosszakarát sem foghatjuk rá *ilyen szempontból az egyoldaltalúságot*. A szerző szántszándékkal törekedett felölelni a fejlődés egészét s tette is ezt, a mennyire segéd-eszközei alapján tehette. Schweiggerben, Falckenbergben néhány nagyon keveset kivéve, valósággal *eltörpülnek a francziák, az angolok a németek mellett*. Csak egy kis statistikát e tekintetben. Míg Falckenberg Kántot 80 lapon tárgyalja, sőt Fichtét is 24 lapon, addig az eredeti

gondolatokban csakugyan gazdag egész angol tapasztalati, sensualista iskolát csak 23 lapon. Hol itt az arány? A legtöbb nagyobb egyéniségnek 20—25 lapot szentel, Baconnak 4-et s Spencernek, jelenünk e legnagyobb gondolkodójának, e gondolatóriásnak, kinek gondolataival minden téren találkozunk, hiszen az egész fejlődésphilosophia forrása ő, 2^{1/2}-et. Ily kiáltó egyoldalúság jellemzi a német kompendiumokat. Schweglerben az újabbról úgyszólván semmi sincs. A francia Brothier-nak, Fouillée-nak, Penjon-nak is megvan a maga egyoldalúsága, különösen az angolokkal szemben, de már még sem olyan nagy, mint a németeké. A mit tehát Jánosi tett az aesthetikatörténet terén, a mint saját magamnak volt szerencsém e tényt kiemelni és kellően értékelni,* hogy t. i. nem esett a külföldi aesthetikatörténetek egyoldalúságába s így oly teljes kézikönyvet adott nekünk, a milyen a külföldön sincs, ugyanerre törekedtem én is a philosophiatörténet terén, de csak kis kompendium alakjában. Kerültem szántszándékkal minden egyoldalúságot s ezt a legnagyobb rosszakarat sem sütheti rám, pedig ezzel ugyancsak eltértem az eddigi, ismeretes kompendiumoktól. És ez eltérés éppenséggel nem volt oly csekély s oly kevésbé fárasztó munka, hogy Sz. szóra sem méltatja. Mindenesetre fárasztóbb volt, mint a németből való fordítás. De hát kinek a pap, kinek a papné.

Nem vette észre továbbá Sz., hogy ha így kerülve gondosan a különféle ismert kompendiumok egyoldalúságát, úgy gondolkodott a szerző, hogy ha már eredetit ír, iparkodik *felölelni az egész általános fejlődést*, a melyből például nem lehet kihagyni sem a keleti népeket, sem a francziákat, sem az angolokat, sem az amerikaiakat. Iparkodtam mindazt felölelni, a mit oly sajnálatosan nélkülöztem, főleg Schweglerben és Falckenbergben, de Fouilléban is, Penjonban is, stb. A rosszakarat sem mondhatja e tekintetben, hogy olyan röviden, a milyen röviden, de *a fejlődés egészét* fel nem öleltem. Igenis ez a kompendium sokkal mentebben minden egyoldalúságtól törekedett felölelni a fejlődés egészét, a mint azt akár Schweglerben, akár Falckenbergben, akár Fouilléban vagy Penjonban találjuk.

Nem vette észre Sz. azt az újítást sem az eddigi kompendiumokkal szemben, a mit a *philosophia mai szerepének felfogása* sugalt s a mit többször volt már alkalmam kifejteni (*Positiv aesthetika* elején. A *filozófia feladata és a fő problémák*. M. Egy. Szemle 1900 nov. s a jelen philosophiatörténet bevezetésében). Comte positiv philosophiája, de különösen Spencer synthetikus philosophiája megtaníthatott arra, hogy mi a philosophia manapság. Miután az összes szaktudományok kiváltak

* Dr. Pekár Károly: *Teljes aesthetikatörténet magyar nyelven.* — Jánosi Béla könyvének ismertetése. Athenaeum, 1902. II—III.

a philosophiából, lassanként leszakadtak kebeléről, a philosophia megmaradt az egyes szaktudományok terén elért általános értékű eredmények összefoglalójának s ez alapon egységes világkép felépítőjének. A szaktudás helyett ő adja az általános, az egységesített tudást. E conceptio, melyről oly részletesen számolok be a Bevezetésben, Székelyre nézve teljesen elveszett. Pedig ebből már most tovább is következtetek s azt mondom a Bevezetésben, hogy ha a philosophia így az egyes szaktudományok általános értékű eredményeit összefoglalja s így iparkodik egységes világképet adni, akkor ez új conceptio mellett a philosophiatörténet sem maradhat meg a régi állapotban, hanem a szorosán vett philosophiai elméletek, rendszerek mellett szükségképpen fel kell ölelnie az egyes szaktudományok általános értékű eredményeit. Ezt Sz. egyáltalán nem vette észre. Pedig ezt a czímbe is jeleztem, mert az emberi gondolkodás története nemcsak egy egyszerűen odabigyesztett frázis, a mint talán Sz. az ő Zeller-szemüvegén át gondolhatta, vagy észre se vette, hanem a szó szoros értelmében megfogalmazott magyarázó czím a philosophiatörténethez. Az oly philosophiatörténetet ugyanis, mely az itten adott conceptio szerint készül, joggal megilleti ez az elnevezés. Hogy ez mind így történt, legjobb ha idézem a Bevezetést:

„Ha a filozófia a szaktudományok általános értékű eredményeit összefoglalva általános világfelfogást, rendszeres képet akar adni a világról, akkor a filozófia története sem lesz egyszerűen a filozófusok elméleteinek összefoglalása, hanem bele fognak kerülni a szaktudományok terén elért általános fontosságú eredmények, felfedezések, melyek hozzájárultak, hogy általános világfelfogásunkat módosítsák, tökéletesítsék, bővítsék, így például Newton tételei a gravitációról, Kepler hármastörvénye, Darwin, Lamarck elvei a szerves faj kifejlődéséről, stb. Így a filozófia története valósággal az emberi gondolkodás története lesz és pedig mivel mind ez elméleteket, gondolatokat szerves fejlődésben akarja felmutatni, az emberi gondolkodás fejlődése.»

Ez a jelen philosophiatörténet fő jellemvonása s ezért illeti meg e czím: az emberi gondolkodás története. De ebből Sz. szemernyit sem vett észre, vagy nem akart észre venni. Hiszen csak elég világosan megmondtam a Bevezetés itt idézett passzusában. Lám pedig e conceptióból mit sem talál Falckenbergben, Schweglerben stb. Zellerben a görög philosophiánál, mikor még a tudományok nem szakadtak ki a philosophiából, mikor még az egyes szaktudományok, úgy mondhatjuk, csak kiszakadóban voltak a philosophiából, egészen más természetű a dolog és tudomány s philosophia még szükségképpen összefügg úgy, hogy el sem lehet választani. Az új korban azonban annál nehezebb az ily conceptio keresztülvitelé a valóságban, az egyes szak-

tudományok főeredményeinek ily philosophiai fontosságú rostálgatása. Mindezt, mind e különbségeket, mind e nehézségeket egyáltalán nem vette észre Sz. Jellemző tanúság, hogy csak azt vesszük észre, a mit tudunk, még inkább akkor, ha ab ovo feltesszük, hogy valamely könyvben újat, eredetit nem találhatunk, ellenségei lévén minden ily kompendiumnak.

Nem vette tehát észre Sz., hogy e munka voltakép *Az emberi gondolkodás története*. Ez volt eredeti czíme is s alcím volt hozzá: Philosophiatörténeti kézikönyv. Csak a kiadó kívánságára cseréltek helyet a címek s hogy valaki ennyire meg ne értse a munkát, mint Sz., ebben a mostani címet is vádoló. Ha már a Bevezetés a munka conceptiójául nem egyszerű philosophiatörténetet, hanem az emberi gondolkodás történetét, tehát az *emberi gondolkodás fejlődését* rajzolja, akkor annál kevésbé lehet Sz.-nek kifogásokat emelni a *fejlődés oknyomozó szemmel tartása* ellen az ő pragmatismus-szent-háromságával. Nagy szavak német köntösben és helytelenül használva a magyar irodalomban. Én nem mertem volna ilyesmikkel előhozakodni oly kompendium bírálatánál, mely ép a fejlődés egészét öleli fel sokkal nagyobb mértékben, mint az eddigi kompendiumok, mely a szaktudományok általános értékű eredményeivel is kiegészíti e fejlődést, a mit az eddigi kompendiumok nem igen tettek s a mely ép a fejlődés láncolatát egészítette ki itt is, ott is egy-egy láncszemmel s mint a munka végeredményeképp adott fejlődéstáblák mutatják, melyeknek ily irányú használhatóságát maga Székely is elismeri, ép a fejlődés menetének szemmel tartását tekintette legfőbbnek mindenütt. Vagy elképzelheti Sz., hogy ily használható fejlődéstáblákat állítson valaki össze, ha a fejlődés menetébe bele nem élte magát, a szónak erősebb értelmében? Nem oly könnyű dolog az ily táblák összeállítása. Még így is tizenöt-ször is átrajzoltam egyiket-másikat. — Úgy látszik, az ilyesmit sem próbálta Sz.!

Ennyit mondhatunk a munkáról általános jellemzésépp: kerülte az egyoldalúságot, fel akarta ölelni a fejlődés egészét s kiegészítve a szaktudományok általános értékű eredményeivel is, az emberi gondolkodás fejlődését akarta adni az «*emberi gondolkodás története*» című philosophiatörténeti kézikönyvben. Ha most a részletekre térünk át, hogy mi mindent nem vett észre Sz., akkor fogjuk csak tapasztalni, hogy mennyire törekedett mindenütt a könyv a fejlődés menetének ha rövid, de hű és világos rajzára.

Nem vette észre Sz. a címben is, mint mondtunk «*az emberi gondolkodás története*»-t.

Nem vette észre a tartalomjegyzékben, mily gazdag anyagot ölel fel az emberi gondolkodás jelen története. E tekintetben nem lehet

lapszámösszehasonlítást tenni. Nagyon tévedne, a ki azt mondaná, hja ez a philosophiatörténet (a szöveg) csak 308 l., tehát az a másik kompendium, a mely — tegyük fel — 400 l. szükségképpen többet ölel fel. Ohó, hiszen a szellemi anyagot nem röffel mérik. Hát a tömör stílus mire való. Megvallom, hely szűke miatt is, de meg főleg pædagogiai célból tölem telhetőleg *tömören, de világosan* írtam. Ebbeli törekvésemet úgy, mint az eredményt több helyen némi elismeréssel fogadták. Az ilyen stílussal pedig sokkal többet adhatunk, a mint adunk is, 300 oldalon, mint hosszú, homályos mondatokban haladó, közmondásosan nehéz és hosszadalmas német professzori stílussal akár 500 oldalon is. Azt mondhatnók, nem röffel, hanem az előadásmód, a stílus szerint mérhető meg a könyvekben foglalt, felölelt szellemi anyag.

Nem vette aztán észre Sz. az egész Bevezetést, úgy a hogy van. Nem szabad itt a bevezetés szerepét kicsinyelni. Hiszen mikor az emberi gondolkodás történetébe vezetjük be az ifjú elmét, vagy a művelt nagy közönség érdeklődő tagját, nagyon fontosnak tartom, mily útra-
való gondolatokkal bocsátjuk e minden esetre komoly útra. E cél-
szolgált a mű élére tett mondas az egyiptomi Neth istennő szobrán :
«Én vagyok minden a mi van volt és lesz, fátyolomat még föl nem
lebbentette halandó». Ez a *minden* ugyanis a Mindenség, a substantia,
a magánvaló, a Ding an Sich, a mindeneket mozgató Erő, a min-
deneket hajtó Schopenhauer-i Akarat, a philosophia, az emberi gon-
dolkodás megoldhatatlan, de örökös főproblémája.

Ép ezért a Bevezetés is nem kis fejtörést okozott. Nem akarok itt magamról beszélni, de nem tudom, mit tett volna Székely ily Bevezetésül, ha ezt észre sem vette.

Nem vette továbbá észre Sz., hogy a szerző szakított azzal a helytelen német hagyománnyal, mely a görögökkel kezdi a philosophiatörténetet, semmibe sem véve a keleti népek gondolatvilágát. Zeller túlságos græcophil iránya fejlesztette ki e mindenképpen jogtalan, igazságtalan hagyományt. Azzal szoktak a zelleristák érvelni, hogy a keleti népek gondolatvilága nem hatott a görög s így az európai gondolkodásra. Ez határozottan téves állítás, mert ha a görögre való hatást nem is tekintjük, noha egyes nyomok itt sem tagadhatók el, akár csak építészetükben az egyiptomiakhoz utaló nyomok, hiszen az egész görög philosophia a kisázsiai partokon indul meg, a hol ép Kelet gondolatvilága hathat termékenyítőleg a nyugatira, mondom, ha a görög gondolkodásra való hatást nem is tekintjük, a keresztyén-ség eszméiben mennyire érvényesül Kelet gondolatvilága. Hiszen ma is keleti eszmék, a judaismus erkölcsi eszméi élnek gondolatvilágunkban s ha hozzávesszük mindehhez a buddhizmusnak erős hatását

Schopenhauer óta az újabb philosophiára s napjaink gondolatvilágára, akkor a legkésebb állításnak kell kijelenténünk többek, például R. úr véleményét, a ki azt írta volt nekem, hogy a keleti népek gondolatai nem hatottak az európai gondolkodásra.

De ha semmit sem hatottak volna, tegyük fel ez esetet, kérdem: akkor is lehetne-e őket joggal mellőzni az emberi gondolkodás történetében. Hát nem volt philosophiai gondolkodás az is. Hiszen a híres Sinai Laocze méltán vethető össze a korabeli görög philosophusokkal, sőt nem nagy túlzás, mikor a Sinaiak Platonjának nevezik. Az ő Tao-világa s a platoni eszmetan egyformán metaphysikai gondolatalkotás, s még közelebbi hasonlatosságokat is mutat. Azért igen nagy tévedésnek tartom, mikor ugyanaz az R. úr hozzám írt soraiban az egyoldalú német kompendiumról, Schwegler-ről úgy fejezi ki magát, hogy nem vesztegeti a szót a keleti népekre. Hát ismeri R. úr ezeknek a keleti népeknek a gondolatvilágát, hogy így mer beszélni? Hát ismeri a régi egyiptomiakét, hát ismeri a buddhizmust, mely nagy hatással lehetett a keresztyén vallás philosophiai gondolatvilágára megalakulása idejében, s nagy hatással van napjaink gondolatvilágára, hát ismeri a Sinai Laocze gondolatait, hát ismeri a perzsák Zoroasterjének tanításait, melyek annyira feltűnően hasonlítanak Herakleitos tanításaihoz, ismeri-e mindezt, hogy oly könnyen mer beszélni. A mit nem ismerünk, arról ne beszéljünk. Csak azt mondom R. úrnak, hogy igaz lelkiismerettel nem mertem volna rá írni a czímlapra, hogy «az emberi gondolkodás története», ha a keleti népekről, a hogy R. úr kívánta volna, nem szóltam volna. A német kompendiumok e tekintetben megrontották a «philosophiatörténet» értelmét annyira, hogy most már az önállóan gondolkozni nem akarók azt hiszik, hogy a keleti népek bele sem tartoznak. Joggal rá lehet mondani az ily kompendiumokra, például a különben a görögökre és a németekre jól használható Schweglerre, hogy *mindjárt az eleje hiányzik*. Hogy adhattam volna én az emberi gondolkodás fejlődését, ha mindjárt az eleje hiányzik? Igazak lettek volna-e a fejlődéstáblák, ha a keleti népeket kihagyom? R. úr még nem gondolta meg mindezt, de legalább észrevette, Székely észre se vette.

Nem vette továbbá észre, hogy a görög philosophia tárgyalásánál mennyire kiemeltem a *görög lélek faji* (ép úgy a rómaiaknál a *római jellem faji*) *jellemvonásait* (21. 22. l., a rómaiak 46.), mert külföldben nem olvasta volna rám a psychologiai pragmatismus hiányát. Ép úgy nem vette észre, mily figyelemmel voltam a szerencsés földrajzi *milieu*-re a görögöknél, így értékesítve *Taine milieu* s *Rastel anthropogeographiai* tanításait, a mikkel úgy látszik nem igen sokat törődik Székely: uram.

Nem vette észre, hogy a középkort épenséggel nem ugartam át, mert akkor nem állított volna ilyet. Jól ismerem a *Sprung über Mittelalter*-t, nem vesztegetett meg. Ez német hiba volt, olyan a milyen még mindig a *Sprung über Orient*. De ez utóbbi sem vesztegetett meg.

Nem vette észre — nunc venimus ad fortissimum — a renaissance * gondolatvilágának oly részletes, annyi új anyagot felölelő bő tárgyalását, a mihez sem Schwegler, se más ily rövid kompendium nem is fogható, mert hiszen *Schweglerben a renaissance-ről úgy szólván semmi sincs*. A Pekár-féle kompendiumban 58—91 lapokon bő jellemzését találjuk e kornak, a miből csakugyan meggyőződhetünk, «hogy a csodálatos kor, mely forrongást jelent a szellemi élet egész vonalán, mily rendkívül gazdag volt új gondolatokban. Nemcsak a vallási felfogást, hanem az emberi gondolkodás egész birodalmát újjá alkotta. Egész új világfelfogást adott a régi helyébe. Az újkori filozófiát és tudományokat ez a kor, a renaissance kora alapítja meg. Talán egyik kor sem volt ilyen gazdag új gondolatokban, új tudományok alapvetésében. E kor alkotta meg az újkori fizikát, asztronómiát, pszichológiát, etikát, politikát, esztétikát stb. E kor adja meg, tovább fejlődve Bacon- és Descartesban, a tudományok új módszerét, az új logikát». — Hát mind ez rubrikázás? Meri Székely az ilyesmit rubrikázásnak mondani s nem látni benne a fejlődés összefüggő rajzát. Igen, neki az egyedül üdvöztető németből való fordítás kell. No hát nézze meg a renaissance-kort Schweglernél. Nem talál ott egyebet egy nagy hézagnál, egy nagy lyuknál a fejlődés összefüggő egészében. De hát kinek a pap, kinek a papné.

Nem vette továbbá észre Sz., hogy a szerző a renaissance gondolatvilágának jellemzésén belül mily figyelmet fordított a reformatio philosophia történeti jelentőségének kiemelésére. Ezt sem találja meg a többi kompendiumokban Székely úr, a sárospataki professzor.

Nem vette észre a társadalmi szerződés-elméleteknek a reformatiótól kezdve való szoros figyelemmel kísérését, a hogy ezt a kompendiumokban szintén még nem tették. Tudva levő érdekes jelenség ugyanis, hogy a középkori tulvilági vágyódások után s az egyéniségnek, mint olyannak az egyház mindenhatóságába való teljes feloldása után a reformatio vetette fel az emberi egyéniség jogait, a reformatio állította vissza jogaiba az emberi egyéniséget, a hogy az emberi test jogait, az élet szeretetét állította helyre a renaissance.

* Én magyarul írok, de szívesen alkalmazkodom e szónál is, mint eddig is e folyóirat helyesírásához. Csak azért jegyzem meg ezt, hogy ne érjen vád a «renaissance»-os megtérés miatt.

Dr. Pekár K.

Az emberi egyéniség jogait helyreállító reformatiótól kezdve aztán fel egészen Rousseau-ig követhető a társadalmi szerződéselméletek hosszú sora: Hubert Languet: *Vindiciæ contra tyrannos*. 1577. Althusius. Bodin, Hugo Grotius, Locke, Rousseau. Ezzel mit sem látszik gondolni Székely uram, pedig ezt más kompendiumban nem találja meg. De ha ilyesmit sem vesz észre, hát hogyan ismertetheti ezt a kompendiumot?

Nem vette észre egyáltalában, hogy a szerző szánt-szándékkal ölelte fel, a mennyire ezt a hely korlátain belül tehetette, a társadalom-philosophiai elméleteket is sokkal nagyobb figyelemmel, mint a hogy az eddigi kompendiumok tették és pedig azért, mert eredeti concepciójához híven az emberi gondolkodás fejlődésének egészéről akart vázlatot készlet adni; ebbe pedig a társadalomphilosophiai elméletek nemcsak hogy beletartoznak, hanem előkelő helyet foglalnak el. Így már Platon eszményi államát is behatóbban jellemezte az eddigi kompendiumoknál, ép az újabb vizsgálódások, főleg Medveczky érdekes munkája alapján. Mennél jobban előrehaladunk az új kor felé, annál részletesebben tér ki ez a philosophiai történet a társadalom philosophiai elméletekre, így Campanellánál, Morus Tamásnál, Cabetnél stb. Hol találja mindezt Sz. a többi kompendiumokban? Hát még a következőket?

Nem vette észre ugyanis Sz. azt sem, hogy így a mint előbbre haladva a fejlődés menetében mind nagyobb érdeklődést mutatnak az emberek a társadalom-philosophiai elméletek, felfogások, vizsgálódások iránt, oly fokban mind nagyobb irányban lesz a Pekár-féle philosophia-történet is figyelmesebb ezek iránt, úgy, hogy a XIX. század feltűnő gazdag társadalomphilosophiai irodalmát külön hatalmas fejezetben tárgyalja, behatóan foglalkozva, a mennyiben ily vázlatos munkában lehet, forrongó jelenünk társadalmi kérdéseivel. Hogy e hosszabb fejezet nem olyan összetákolt valami, hanem ép a fejlődésnek áttekintést adó vázlatos rajza, bizonyítja, hogy jól szerkesztett társadalomtudományi folyóiratunk, a «Huszadik Század» is átvette, igaz hogy még jobban kibővített, alaposan átdolgozott alakban.* Hol találja ezt Sz. más kompendiumokban? Mi van ebből Schwegler-ben? — Semmi. Mi van ebből Falckenberg-ben? — Semmi.

Nem vette észre továbbá Sz., hogy a mily figyelemmel volt a szerző a társadalom-philosophiai elméletek iránt, ép úgy külön figyelemmel kíséri a *vallásphilosophiai* elméleteket, felfogásokat, gondolatokat is, a mint ezt az eddigi kompendiumok egyáltalán nem tették. Csak

* Dr. Pekár Károly. A XIX. század társadalom-philosophiai termése. Huszadik század. 1902. III. IV.

Schleiermacher vallásfilosófiájára, vagy Stuart Mill ily irányu gondolataira, vagy Mansel, Herbert Spencer ily gondolataira utaljuk az olvasót. Az eddigi kompendiumok jobbára kikerülték a vallásfilosófiai gondolatokat, és valjon nem tartoznak be ezek is szorosan az emberi gondolkodás történetébe. A szerző csak eredeti concepciójához maradt hű, mikor ezeket is, a mennyire tehette, gondosan felölelte.

Nem vette észre, hogy a szorosan vett philosophiai elméletek és gondolatok mellett, mily különös figyelemmel iktatta be a szerző e philosophiatörténetbe az *aesthetikai* elméleteket. Ezekre se fordítottak annyi gondot az eddigi kompendiumok. Schweidler épen nem. Falckenberg sem igen. Milyen jó példaul, ha Fechnernél ott olvassuk, hogy a kísérleti aesthetika alapvetője vagy Burke-nél, hogy a pszichologiai aesthetika alapvetője stb. Mit tudnak erről a többi kompendiumok? Sz. nem is vádol e tekintetben hiánynyal, csak nem veszi észre mindezt.

Nem vette észre, hogy a szerző eredeti concepciójához híven az emberi gondolkodás e történetében a szorosan vett philosophiai fejlődés mellett gondosan felölelte az *egyes szaktudományok általános értékű eredményeit*, a mennyiben ily rövid, vázlatos munkában ezt egyáltalán tehette. Így szól Kopernikusról, Keplerről, Galileiről, Lionardo da Vinciről, Newtonról, Lamarckról, Darwinról, Dubois Reymondról, Helmholtzról stb.

Nem vette észre, hogy mindebben mily gondot fordított mindig a szerző az *általános világfelfogás* időnkint való megváltozására, fejlődésére például Nicolaus Cusanusnál, Kopernikusnál, Keplernél és Giordano Brunónál, az új világfelfogás embereinél vagy még inkább Lamarcknál, Darwinnál és Spencernél, a fejlődés világnézet részletes tárgyalásánál. Ugyan-ugyan mi van mindebből Falckenbergben? — Nem nagyon sok. Mi van mindebből Schweidlerben? — Semmi. Mind a mellett Sz. még sem vette e különbséget észre.

Nem vette észre továbbá, hogy az angol tapasztalati, sensualista iskolát, melyet Schweidler is röviden, de Falckenberg meg feltűnő egyoldalúsággal tárgyal, mikor az egészre kevesebb lapszámot szentel, mint az egy Fichte-re (Fichte 24. l. — az angol tapasztalati iskola 23. l.), mondom, ezt az angol tapasztalati iskolát mennyire behatóan tárgyalja a jelen philosophia-történet a többi kompendiumokkal szemben, mily részleteket ölel fel itt a természetes vallás képviselőiben, a free-thinkerekben stb. Könnyű Székely uramnak frázisokat rávágni, de tessék megbécsülni a becsületes munkát.

Nem vette észre továbbá Székely uram, hogy a XVIII. század francia philosophiáját is mennyire beleillesztette a szerző a fejlődés általános menetébe, mikor a francia a felvilágosultság világmozgalma

czimén ismertette, szorosan fejtegetve már a reformatióval megindult ama gondolatáramlatot, mely főleg az egyén természetes jogait, az emberi jogokat vitató szerződéselméletekben nyilatkozott, s mely Rousseau-n át a francia forradalomhoz vezetett. A reformatiótól a forradalomig követhető e fejlődés. Minderről bölcsen hallgat, vagy nem is vette észre. Azt sem vette észre, hogy e szerződéselméletek ideális voltának és csak inkább társadalmi eszménykép-jellegüknek kritikáját is adom.

Nem vette észre, hogy Montesquieu-nél mily figyelemmel volt a szerző az új történeti felfogásra, a melynek folytatását, a Spencer-i environment-ről s a Taine-féle milieu-elméletről és a Ratzel-féle anthropogéographiai földrajz-philosophiáról ép úgy nem tudta észrevenni.

Nem vette észre, hogy Rousseau-nál és másutt is (Locke, Pestalozzi, Salzmann, Spencer) mily külön figyelmet fordított a szerző az egyes philosophusok pædagogiai, nevelésügyi gondolataira. Az eddigi kompendiumok erre sem igen ügyeltek.

Nem vette észre, mennyire hangsúlyozta a szerző Rousseau-nál a természet szeretetét s mennyire iparkodott az érzelmi tényezőbből megmagyarázni Rousseau egész szerepét az emberi gondolkodás történetében.

Nem vette észre, mennyire méltatja szerző a francia forradalom szerepét az emberi gondolkodás történetében. Az egész utána következő philosophia mily menekvést mutat a szabad gondolkodástól a hithez. Még Hegel társadalom-philosophiai elveiben is ez a reakció munkál.

Nem vette észre, hogy Kant kritikai philosophiáját mennyire beillesztette a szerző a fejlődés általános menetébe, mikor a francia forradalommal vetette össze s a francia felvilágosultság rationalismusára, eszkultuszára következő visszahatásnak magyarázta, a mely kritikai erejével sorra dönti a rationalismus légvárait. Nem vette észre azt sem, hogy Kant munkájának, a tiszta ész bírálatának a szerzőtől adott kivonata is teljesen eredeti s bizony szinte fejfájást okozó fáradsággal készült az eredetinek nehézkes és rettenetesen fárasztó, igazán Kant-nyelvű szövegéből. Próbálja meg csak ezt Sz.; nem olyan könnyű dolog.

Nem vette továbbá észre, mennyire kiegészítette jelen philosophia-történet a fejlődés hézagait a Kant-utáni philosophiában is. bőven szólva olyanokról, a kikről az eddigi kompendiumok alig emlékeztek meg, így Hammanról, Herderről, Jacobiról, Schillerről (mit ad ez utóbbiról Schwegeler? — kétszer említi fel névszerint). Bőven tárgyalja az eddig nem elég figyelemre méltatott Schleiermachert, Friest,

Benekét. Ebben mind eltér az eddigi kompendiumoktól. Csak Sz. nem vette ezt észre. A német metaphysikusok mellett a francziákat sem hanyagolta el, mint az eddigi kompendiumok.

Nem vette észre továbbá Sz. a *positivismus* egész nagy fejezetét, a miből az eddigi kompendiumokban ép e kompendiumok egyoldalusága miatt édes-keveset talál. Az eddigi kompendiumok inkább csak a metaphysikai rendszereket ölelték fel. A jelen philosophia-történet felőleli bőven ezt, de viszont az emberi gondolkodás fejlődését akarván adni eredeti conceptiójához híven nem hallgathatta el a positivismus hatalmas gondolatáramlatát. Hiszen akkor a történeti fejlődést hamisította volna meg. De jól értjük meg: *ez a könyv felőlet minden irányt tekintet nélkül, a lehető legnagyobb, beállott, és szem előtt tartott objectivitással.* Felőleli a metaphysikai speculativ elméleteket ép úgy, mint a positiv irány útján felépített speculativ elméleteket. Kit illethet már most az egyoldaluság vádjá? Nemde az eddigi kompendiumokat, melyek egy egész irányt a philosophiának, az emberi gondolkodásnak kizárták a fejlődés egészének rajzából. Oka ennek az, hogy a positiv irány legalább eredetében inkább franczia és angol; ezért zárták ki előszeretettel a német kompendiumok nagy németes egyoldalusággal. No hát ebből aztán úgyszólván alig talál valamit Sz. Schweglerben is, Falckenbergben is. Ezt az egész nagy és fáradságos munkával megalkotott fejezetet a maga egészében nem vette észre Sz.

Nem vette azt sem észre, hogy a positivismus fejezetét kiegészítve a XIX. század rendkívül gazdag társadalom-philosophiai témésének vázlatos, nagy vonású ismertetésével, a szerző annyi új, nálunk sokszor alig vagy egyáltalán nem, vagy esetleg csak torzító rossz német szemüvegen át ismert gondolatot, gondolatterméket ismertet meg a nagy közönséggel, hoz át a nyugati szellemvilágból hozzánk, a mit az eddigi kompendiumok nem adtak s a mivel a szerző az emberi gondolkodás fejlődését rajzolva hazafias kötelességét vélte teljesíteni. Ezt német munka, Falckenberg, Schwegler nem is teheti, hiába is kívánnók, nem is adhatja, mert nem ily czéllal, nem a mi számunkra készült. Annál jobban csodálom, hogy mindezt Székely észre nem vette és mégis a németből való fordítást tartja egyedül üdvöztőnek. Ki teljesítette híven hazafias kötelességét és ki nem?

Nem vette észre Sz. azt sem, hogy a szerző szánt-szándékkal tért el itt az összes eddigi kompendiumoktól. Az eddigi kompendiumok ugyanis szánt-szándékkal félbe szakítják a fejlődés rajzát, mikor már a jelen korhoz közelednek. Megszakítják a fejlődést és hézagot hagynak a fejlődés rajza s a jelen állapot közt az olvasó fejében. Ez eljárást a szerző elvből helytelennek tartja és ép ezért szánt-

szándékkal vezette át a fejlődés rajzában az olvasót a múltak történetéről a jelenre, a jelen, a forrongó mostani valóság gondolatvilágára. Egész sor nevet kellene ide írnom, a kikről a többi kompendiumok hallgatnak, de ez a philosophiatörténet felvette, hogy a jelent is megmagyarázza. Így Ruskin, Guyau, Binet, Ribot, Richet, Le Dantec, Lange, Dühring, Lombroso stb. gondolatait, hogy ép a jelen gondolatáramlatait is megértsük. Hja ez fáradságos dolog s hozzá még a német mellett okvetetlenül francziánul, angolul, sőt olaszul is kell tudni, hogy az eredeti forrásokból meríthessünk. Ezt Székely mind nem vette észre, pedig én nem tudom elképzelni manapság, hogy merjen valaki az emberi gondolkodás fejlődéséről csak képet adni vagy hozzá meg könyvet írni, ha francziánul, angolul nem ért. Csak tessék megnézni Székely uram, e philosophiatörténetben, melyet Ön hajlandó volna egyszerű rubrikázásnak tekinteni, megkapja Spencernek, a nagy angol gondolkodónak az eredeti angol Collinsből (magam szerezttem be, pedig bizony mint családos középiskolai tanár megéreztem) való lelkiismeretes kivonatát. Ezt sem találja magyarban eddig sehol. Annál inkább észrevehette volna. De vajjon kell e Székelynek mindez, mikor ő csak a németből való fordítást tartja üdvöztőnek.

Nem vette észre, ismétlem, hogy a szerző hazafias kötelességet vélt teljesíteni (s tette ezt érezhető anyagi áldozatokkal is), mikor ha már eredeti kompendiumot ír, úgy gondolkozott, hogy jó lesz áthozni a nyugati gondolatvilág annyi becses elemét s ezek ismertetésében egész a jelen forrongó gondolatösszegébe vezetni be az olvasót, hogy az ilyesminek csak hasznát veheti a felső iskolai oktatás terén az eredeti gondolatokra ép e korban ébredő ifju elméje s ép úgy hasznát láthatja egyben-másban a művelt nagyközönség is. *Használni a köznök, a felső nevelésben s a nagyközönségnél.* Ez lebegett a szerző előtt.

Nem vette észre Székely úr a mű bevezetésében s több helyén nyilatkozó e nemes célét. Megvallom azonban nemcsak a cél lelkesített, nem csak hazafias kötelességet véltem teljesíteni e gondolatok széles körben leendő ismertetésével, hanem tettem azért is, mert *jól esett*, mert lelki gyönyörűségemre szolgált a nagy elmék nagy gondolataival való édes foglalkozás. Székely úr is hihetőleg azért írta ez ellenséges bírálatát, mert neki jól esett. Egyiknek ez esik jól, a másiknak az.

Nem vette észre aztán Székely úr azt az összefoglalást sem, a melyet a XIX. századról adtam az emberi gondolkodás történetében s azt sem, a melyet aztán az egész emberi gondolkodás fejlődéséről adtam a munka végén, a hol Neth ismert titokzatos felírását idézem újból, így mintegy visszatérve a kiinduló pontra. Ha mindezt észre nem vette, akkor azt is értem most már, hogy mért nem vette észre

a Bevezetést magát, mely az utravaló gondolatokat adja az olvasónak az emberi gondolkodás fejlődésének ez egészéhez. Fontos kérdés pedig: milyen gondolatokat adjunk itt utravalónak. De akármit is adjunk, okvetetlenül szükségesnek tartom, hogy az emberi gondolkodás természetéről, a főproblémák sajátos természetéről és főleg az oki kapcsolatról beszéljünk, mint a melyen fordul meg tudásunkban a legfőbb probléma, a mindeneket hajtó, mozgató titokzatos Valami, a világintéző Erő örök problémája. Mit adott volna mind ezek helyett Székely úr? Hogy meg sem emlékezett mind ezekről.

Nem vette észre Székely úr a jellemzések után az ugynevezett *összefoglaló, rövid jellemzések* pædagogiai hasznát, célzatosságát és sajátos suggestiv szerepét, a mit Szlávik tanár úr már eddig is elismeréssel említett fel.

Nem vette észre a munka *stílusát* sem. Nem a kompendiumok szokásosan száraz stílusa ez, éppen nem a német kompendiumoké. A munka stílusa szántszándékkal akarja belelopni a philosophia iránt való érdeklődést az olvasó lelkébe, a rendelkezésére álló suggestiv eszközökkel. Mennyire érte ezt el, arról nem szólhatunk, de ha Sz. ezt is száraz rubrikázásnak tartja, mit szóljuk a német kompendiumokról, Falckenbergerről, Schweglerről, a hol ilyen törekvést sem látnunk, hiszen nem gondolt egyik sem a nagy közönségre.

Nem vette észre tehát Sz. a munka egy eredeti vonását sem, de tévedést sem mutatott ki. Hát akkor minek írt ismertetést?

Nem vette észre egyáltalán, hogy eredeti munka. Ha mindazon végigtekintünk, a mit Sz. nem vett észre, magától merül fel a kérdés, hogy fér el mindez háromszáz és egy néhány lapon. De jól jegyezzük meg, hogy az egész munka csak *vázlatos*. Már az eddig összegyűlt adattal felével több lehetne és örömmel, lelki gyönyörűséggel írná meg a szerző levetközve az eddigi *tömör, vázlatos stílust* afféle kényelmesebb folyású philosophiai olvasókönyv alakjában, írott és, valóságos arcképekkel s mutatóványokkal is, de hol van erre kiadó széles e hazában? Hol találjak kiadót akkor, mikor az első, a legnagyobb nehézségek közt létrejött és szinte életkedvet szegő küzdelmekbe került kiadást ily sympathikus ismertetés éri Székely ur részéről! Szlávik tanár úr ugyan a mihamarabbi második kiadással biztatótt, de Székely úr «nem sokat remél».

Nem vette észre Sz. azt a szándékos és lehetőleg a tárgyhoz hű *objectivitást*, a mely az egész munkát jellemzi. Az ily összeállításnak, mely minden elfogultság nélkül, lehetőleg híven törekszik magáévá tenni a különféle, egymásnak gyakran homlokegyenest ellenmondó elméleteket, meg van aztán az az eléggé meg nem becsülhető haszna, hogy a különféle, sokszor ellentétes vélemények egészéből magától

szűrődik le az igazság. Az az eljárás, mely a német kompendiumokban kísért, hogy valamelyik irányt, a pozitívát például egyszerűen elhagyják, éppen nem nevezhető igazságos eljárásnak. Ilyesmikhez szokva, nem tudta Székely úr észrevenni, mily aggodó odaadással tárgyalja például a szerző Spencernek, korunk e nagy gondolkodójának egész gondolatvilágát vagy Guyau művészet-társadalomphilosophiai felfogását stb.

Nem vette észre Sz. az időtáblát. A fejlődéstáblák használhatóságát és áttekinthetőségét elismerte, de már az irodalom összeállítását megint egyoldalunak tartja. Az irodalom egyoldalúságát illetőleg egyszerűen Ribot hozzám írt leveléből idézem: *La bibliographie n'a paru bien ordonnée et complète*. Pedig ennek csak az elrendezés-módján is sokat törtem a fejemet; összeállítása pedig hihetetlen munka a czédulák ezereivel. Székely úr el sem képzelheti. Magamtól csak a philosophusokról szóló tájékoztató cikkeket vettem fel, a »Positiv Aesthetika« sem volt eredetileg benne, de a Jánosinál talált nyilatkozatra (»Az aesthetika története« III.), hogy felöleli a szakirodalmat, ez alapon utólag bevettem s Jánosi e kijelentését idéztem mellé. Iparkodtam itt is objectív maradni, sem egyik, de sem másik szélsőségbe esni. Ez bizonyára a legnehezebb.

Nem vette azonban észre Sz. egyáltalán a rendkívül nagy és bő Név- és tárgymutatót. A magyar irodalomban nem szoktuk meg az ilyesmit s azért észre sem vesszük. Pedig egyrészt ily kézi könyvnek ez adja meg csak a használhatóságát. Másrészt meg több mint tízezer czédulából ezt összeállítani oly rettenetes, idegölő munkával jár, hogy az ilyesmit a szakbirálat csak észrevehetné. E nélkül pedig az emberi gondolkodás fejlődése történetének ily kézikönyvét nagyon hiányosnak, használhatatlannak tartottam volna.

Nem vette ugyanis észre Sz. a szerzőnek azt a törekvését sem, hogy az ily bő tárgy- és névmutatóval kiegészítve a munkát, a jelen kézikönyvet mintegy az *emberi gondolkodás afféle kis lexikonává* tegye, melyben mindenki a nagy közönség köréből megtalálhatja azt, a mit keres, a miről felvilágosítást óhajtsa a mit a nagy lexikonokban még sem talál meg, a miről a nagy lexikon nem szól, mert ily részletekre, az illető gondolkodó nagy elme gondolatainak elemzésére nem terjeszkedhetik ki. Erre törekedett a szerző s a könyv e név- és tárgymutató útján nem is igen hagyja cserben a hozzáfutót. Ezt akarta elérni a szerző s ezért végezte teljesen díjtalanul maga a név- és tárgymutató rettenetesen idegölő munkáját, mert e tekintetben igazán megbízható dolgot csak maga a szerző állíthat össze.

Ha ennyi mindent nem vett észre Sz., csak azt tartjuk csodálatosnak, hogy magát a könyvet egyáltalán mégis észrevette, sőt, hogy

ismertetésére vállalkozott ily körülmények között, hozzá még akkor, mikor saját szava szerint minden kompendiumnak ellensége. Mért vette egyáltalán észre a könyvet s minek akar és hogy akar olyat ismertetni, a minek ab ovo ellensége?

És ellenséges indulatban írván meg ismertetését, ép ezért nem vehette észre a fenti jellemvonásokat, de viszont egy tévedést sem tudott kimutatni. Pedig vannak, hogy ne volnának tévedések és hiányok is a munkában, jól tudom. Hiszen tévedni emberi dolog. Nagyon jól tudom mily hiányos például, a mit az amerikai psychológiáról mondtam, de Székely talán egyáltalán nem vette észre az amerikaiakat. Az olasz philosophia is hiányos stb. Székely azonban, ha ilyesmiket nem is vett észre, mégis üt itt is, üt ott is.

Ahhoz nem kell nagy prófétatehetség megjósolni, hogy e philosophiatörténeti kézikönyvet: Az emberi gondolkodás történetét, mint olyat nem igen fogják kapkodni nálunk. Hiszen magyar közönségünk kicsi, ezt jól tudjuk, s még kisebb az a közönség, a ki a philosophiai problémák iránt érdeklődik. Ezt megjósolni nem kell nagy prófétatehetség, de már eleve rosszat jósolni, ahhoz *nagy quantum rosszakarat* kell. És csakugyan hatalmas egyéni érzés lüktet és munkál a Székely úr könyvismertetésében. Pedig az ismertetésben ne egyéni érzés lüktessen, hanem sympathikus érzésből, a tudomány, az irodalom szeretetéből fakadjon ez az érzés. Mi ezt tartjuk a hivatását betöltő ismertetéshez szükségesnek, a sympathikus érzést, a tárgy, az ügy, az irodalom, a tudomány szeretetét.

Ha tudtam volna, hogy csak egy ellenséget is szerzek magamnak munkámmal, nem írtam volna rá nevemet, mert a csöndes életet kedvelő böles Epikurral tartok: *Ναδὲ βίωσας*, élj elrejtözve, ha máskép bajt okoz. Nincs is nagyobb gyönyörűség, mint csendben a gondolatoknak, az emberiség nagyjai gondolatainak élni. De hát én ráírtam a munkára nevemet, igaz, hogy azt tettem oda: *összeállította*. És még ebbeli szerénységemmel is visszaélt Székely úr, mert bizony mondom, több joggal írhatom rá az «írtá»-t, mint sok összekompilált kompendium szerzője. Annál inkább, mert az emberi gondolkodás fejlődésének oly egészét szedtem össze, a melyet eddig nem találtam. De mikor Székely úr semmi eredeti jellemvonást nem tudott észrevenni.

No hát ha ő az első szót («összeállította») is így félremagyarázta, akkor az ő ismertetése első szavát is, az ismert Széchenyi-féle «apagyilkos» mondatát is úgy magyarázhatná, a ki ezzel akarna visszavágni, hogy nem hiába mosakodik így. Székely úr mindjárt ismertetése elején, de ő ez ismertetéssel csakugyan irodalmilag kivégzést akarna elkövetni, ha tudna. Nem mondom ezt, de mindazonáltal

örömmel jelentem, hogy Székely úr ily kivégzési kísérlete daczára is élek és gondolkozom, sőt — rettenetes merészség — a mint voltak eredeti gondolataim, most is vannak, sőt remélem és kérem az eget, hogy legyenek is. Ő természetesen a németből való fordítást tartja az egyedül üdvözítő eljárásnak.

A Székely úr «ismertetése» pedig nem ismertetés, mert az ismertetés legyen tele sympathiával, szeretettel a tárgy, a tudomány, az irodalom iránt és tudjon sympathiát is kelteni, szeretetet ébresztteni a tárgy vagy tudomány vagy az irodalom iránt. Én legalább ezt tartom az ismertetés hivatásának. Székely uré pedig nem egyéb, mint ellenséges indulatból fakadó szóáradat. Kérdés, melyik ér el többet, az ilyen, vagy az olyan?

PEKÁR KÁROLY.

Az apró emberek tudománya. Irta *Ember János*. (Népnev. Könyvtára, 15—16.) Budapest. Lampel. Ára 2 K.

A címe e könyvnek egy kicsit furcsa, apró embereken a tanítókat, a nép nevelőit kell érteni, kiknek tudományát, vagy inkább tanításuk eljárását teszi kritika tárgyává a szerző, de egyuttal alkalmas, megfelelőbb eszközöket is ajánl. A munka az ugynevezett keretes »unkák formájában van megírva. Elmondja *Ember János*, hogy egy tanító-köri gyűlésen, melyen a kollegák mindnyájan ott voltak, az esperes-plébános, kit «Anti bá»-nak hívtak, kemény kritikát mondott a népiskola jelen állapotáról egy dikezio keretében. Elmondta, hogy a mai iskolai tanítás nem más, mint közönséges mesterember közönséges munkája, hogy az iskolának belélete stagnál, mert sok a mesterkedés, sok a mechanizmus, de kevés az élet, hivatás-szeretet hiányzik; nincs fegyelem s hogy nincs az elemi iskolának egyetlen ismeretága, melyet úgy tanítanak, a mint azt a helyes elmélet, a pädagogiai ismeretek mai állása szerint várni lehetne. A tanítók kérésére aztán «Anti bá» 16 előadásban ismerteti a maga nézeteit, hogy a mai népoktatást miként lehetne és kellene megjobbítani.

Szól először is a *hitoktatásról*, s itt két ifju hitoktató különböző eljárását ismerteti. Egyik nagyobb súlyt helyez a *tanra*, mint a *hitre*, csak magoltat és kérdez, s midőn a fiuk szökdösnek, a szülőket birságolja. A másik nem is használ könyvet, az órákat kedves társalgó, beszélgető órákká avatja, beszél nekik az Úr Jézusról, az ő nagy szeretéről a gyermekek iránt, szép példákat mond el nekik, melyekből önként sok az erkölcsi tanulság, leszáll a gyermekek naiv és érdeklődő lelkiületéhez, megszeretteti magát növendékeivel, csak annyi ismeretet közöl és kíván meg tőlük, mennyit a gyermeki érte-